

УДК: 167/168:62:316

О. Ф. Терешкун

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ І ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті аналізуються наслідки розвитку науки, техніки, технологічних інновацій та їх вплив на сучасне суспільство, його соціальні норми і значення соціальних чинників, зокрема соціального капіталу, в розбудові постіндустріального суспільства, акцентується увага особливостях впливу соціального капіталу на економіку, право, культуру та політику сучасного суспільства.

Ключові слова: соціальний капітал, довіра, постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство, моральні цінності, соціальні норми, індустріалізація, демократія, лібералізм.

Постановка проблеми. Звернення до проблеми соціального капіталу обумовлене цілою низкою суттєвих соціальних змін, які відбулися у країнах Європи і Північної Америки, а саме: зниження соціальної активності громадян, зокрема волонтерської, тенденції індивідуалізму і ціннісно-нормативного релятивізму, криза інституту сім'ї, зниження народжуваності, зміни у співвідношенні вільного і робочого часу, індивідуалізація і технологізація відпочинку тощо. Формування соціального замовлення на дослідження соціального капіталу також викликано зростанням мультикультурності сучасних держав, їх все більшою деполітизацією, поширенням політичного абсентеїзму, зародженням маргінальних альтернатив по відношенню до традиційних політичних сил, які базуються на класичних ідеологіях, що вже не знаходять відгуку у виборців. Проблема соціального капіталу надзвичайно актуальна для сучасних спроб привнести в індустріально-інформаційний капіталізм соціальний, ціннісно-нормативний вимір. Звернення до теми соціального капіталу є свідченням кризи етатизму і відходу від моделі держави всезагального благоденства.

Актуальність теми дослідження обумовлена роллю і значенням соціального капіталу у системі взаємопов'язаних соціальних відношень, а саме: економічних, політичних, соціально-правових та ін., які виявляють значний вплив на розвиток та життєдіяльність людини і суспільства.

Дослідження соціального капіталу носять міждисциплінарний характер і здійснюються в рамках соціальної філософії, соціології, політології, культурології і економічної теорії.

Стан дослідження. Важливою передумовою виокремлення проблеми соціального капіталу в окрему галузь дослідження став зростаючий інтерес до соціальних чинників, які впливають на розвиток суспільства. Питання можливості колективної дії та сумісної життєдіяльності, які долають вузьку егоїстичну зацікавленість індивідів, були порушені й аналізувалися свого часу такими мислителями, як Ж.-Ж. Руссо з його концепцією суспільного договору, Т. Гоббс в його теоретичних обґрунтуваннях необхідності держави як Левіафана для припинення «війни всіх проти всіх». До проблеми довіри і солідарності у різні часи зверталися такі мислителі минулого як Г. Гроцій, Д. Юм, Дж. Локк, І. Кант, а також інші класики соціально-філософської думки. В економіці проблема довіри була поставлена соціалістами-утопістами А.К. Сен-Сімоном, Ш. Фур'є, Р. Оуеном. У класичній політичній економії над проблемами значущості соціальних чинників розвитку і соціально-економічних протиріч працювали А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс. В соціології зв'язок між рівнем багатства країни і якістю життя народу був розкритий на початку ХХ ст. німецьким соціологом Максом Вебером у відомій праці «Протестантська етика і дух капіталізму» [1]. Тема довіри проходить через соціологічні теорії Еміля Дюркгейма і Алексіса де Токвіля [5]. Сучасні соціологічні інтерпретації концепції соціального капіталу

були актуалізовані, насамперед, французьким соціологом П'єром Бурдьє, американським теоретиком Джеймсом Коулменом, американським теоретиком державного управління та соціологом Робертом Патнамом [4], американським соціологом Ф. Фукуямою.

Вагомий внесок в оновлення поняття «соціальний капітал» зробили українські дослідники Ю. Привалов, А. Рогожин, Ю. Саєнко, М. Лесечко, А. Чемерис, Н. Черниш, А. Колодій, В. Степаненко, Є. Гугнін, В. Чепак, А. Бова, Ю. Борсукова, В. Хмелько, О. Демків та ін.

Мета дослідження: розкрити значення соціальних чинників, зокрема соціального капіталу, в розбудові інформаційного суспільства в умовах техніко-економічних та науково-технологічних трансформацій.

Виклад основних положень. Втрата цілісності у соціальній організації внаслідок технологічного прогресу – це не новий феномен. На початку промислової революції, по мірі того як один виробничий процес змінювався іншим, суспільства піддавалися впливу безжальної модернізації. К. Маркс у фундаментальній праці «Капітал» здійснив ґрунтовний аналіз такої модернізації суспільства і прийшов до висновку, що «пар, електрика і сільфактор були незрівнянно більш небезпечними революціонерами, ніж навіть громадяни Барбес, Распайль і Бланкі» [3, 3].

Трансформація соціальних норм стала предметом аналізу відомим німецьким соціологом Фердинандом Тьоннісом у праці «Спільнота і суспільство» [9, 234–235]. Згідно з концепцією Ф. Тьонніса, спільнота, яка була характерною для традиційного європейського селянського укладу, характеризувалася мережею тісних особистісних зв'язків, заснованих на родинних стосунках і на безпосередньому контакті у невеликих ізольованих селах. В общинах норми життя були більшою мірою неписані, а індивіди були пов'язані один з одним вузами взаємної залежності, які охоплювали всі сторони їхнього життя, від сім'ї і роботи до тих небагатьох видів відпочинку, які існували в таких спільнотах. Суспільство, яке прийшло на зміну общині, виявилось структурою, що характеризується законами та іншими формальними правилами, притаманними великим індустріальним містам. Соціальні зв'язки у містах були більш формальними і безособовими, індивіди були незалежними від взаємної підтримки один одного, і, таким чином, мали набагато менше моральних зобов'язань. Продовжуючи дослідження соціальних змін під впливом сучасної техніки, видатний англійський теоретик та історик права Генрі Мейн доводив, що в старих общинах люди були пов'язані між собою відносинами, які він назвав відносинами статусу. Батько був на все життя пов'язаний зі своєю сім'єю, пан – зі своїми слугами, і цей зв'язок складався із множини неформальних, негласних і часто чітко не визначених взаємних зобов'язань. Ніхто не міг просто відмовитися від цих відносин, якщо вони йому не подобалися. Г. Мейн стверджує, що у сучасному капіталістичному суспільстві відносини, навпаки, ґрунтуються на контракті – формальній угоді, яка передбачає надання певної кількості послуг робітником в обмін на визначену заробітну плату. Все обумовлюється контрактом, який узаконюється державою. Іншими словами, на відміну від відносин статусу відносини контракту не є моральними, а юридичними і кожна сторона може розірвати контракт в будь-який момент за умови, якщо це не порушить умови контракту.

Отже, внаслідок науково-промислової революції, індустріалізації у всіх галузях промисловості сільськогосподарські общини протягом століття перетворилися на промислові міста, в яких на зміну всіх накопичених соціальних норм, звичаїв і обрядів, які притаманні сільському способу життя, прийшли ритми життя фабрики і міста.

Індустріальні суспільства продовжили свою трансформацію, перетворюючись на постіндустріальні, інформаційні суспільства, зіткнувшись з проблемою відставання у змінах соціальних норм. Таким чином, *соціальні норми*, що діяли впродовж одного історичного періоду, *руйнуються в результаті успіхів науки, техніки, технології, економіки* і суспільство вимушене наздоганяти, для того щоб перебудувати себе в нових змінених умовах.

Очевидним є те, що вдосконалення техніки, науково-технічний прогрес автоматично

не призводять до прогресу морального та соціального розвитку. На думку Ф. Фукуями, відставання морального розвитку від науково-технічного є «найбільш уразливим місцем сучасної ліберальної демократії» [7, 11]. Місце морального консенсусу визначається законами і суспільними інститутами, які забезпечують політичний порядок. Однією з основних цінностей ліберальної демократії було визначено толерантність. Нові інформаційні суспільства, в яких культивувався індивідуалізм, функціонували досить успішно, утверджуючи владу закону, головне досягнення ліберальної демократії. Проте формальний закон і сильні політичні й економічні інститути є необхідними, але недостатніми для того, щоб гарантувати успішне, процвітаюче сучасне суспільство. Стабільне, нормальне функціонування ліберальної демократії залежить від наявності певних культурних цінностей, що визнаються і дотримуються суспільством. Прикладом може слугувати порівняльний аналіз розвитку США і країн Латинської Америки. Коли у XIX ст. Мексика, Аргентина, Бразилія, Чилі та ін. латиноамериканські країни добилися незалежності, то багато з них прийняли формальні демократичні конституції і юридичні системи, взявши за взірць президентську систему США. Проте з тих пір жодній латиноамериканській країні не вдалося досягти політичної стабільності, економічного зростання і ефективної роботи демократичних інститутів, характерних для США. Головна причина такої ситуації в цих країнах – це культурний чинник: США були засновані вихідцями із Британії, які успадкували не тільки британські закони, але й британську культуру, пов'язану зокрема з протестантською релігією. В той же час Латинська Америка успадкувала різні культурні традиції Піренейського півострова, де переважали римсько-католицькі традиції Іспанії і Португалії. Протестантизм, на думку А. Токвіля, підсилює тенденції американського суспільства до самоорганізації «в міриади добровільних асоціацій і общин» [7, 12]. Життєва сила американського громадянського суспільства була необхідною, як для стабільності демократичних інститутів США, так і для їх економіки, що стрімко розвивалась. В країнах Латинської Америки імперські і римсько-католицькі традиції Іспанії і Португалії, навпаки, посилювали залежність від великих, централізованих інститутів – таких як держава і церква, ослаблюючи, відповідно, громадянське суспільство. Продовжуючи аналіз історичного соціально-економічного розвитку не тільки північної і південної Америки, а й держав північної і південної Європи, а також країн пострадянського простору і Китаю, американський соціолог Ф. Фукуяма, приходить до висновку, що найбільш процвітаючим країнам, включаючи США, поталанило в тому, що вони «поєднують сильні офіційні установи з гнучкою неформальною культурою, яка забезпечує стійкість» [7, 13].

Проте сама по собі наявність державних інститутів ще не гарантує, що впорядковане ними суспільство під впливом технологічних, економічних і соціальних змін буде продовжувати користуватися відповідним видом культурних цінностей і норм. На практиці спостерігається зворотне явище: індивідуалізм, плюралізм і толерантність, вбудовані в формальні інститути, зазвичай несуть в собі загрозу підризу моральних цінностей, які успадковані від минулого, а динамічна економіка технологічних інновацій може, в силу своєї природи, розірвати існуючі соціальні зв'язки.

Моральні цінності, суспільні норми і правила – це не просто деспотичні обмеження свободи вибору, які висуваються індивідам, а скоріше необхідні умови спільної діяльності будь-якого типу. Як фізичний капітал (земля, споруди, машини тощо), так і людський капітал (здібності і знання), соціальний капітал виробляє багатство, і тому виступає важливою економічною цінністю національної економіки. Він також виступає важливою передумовою всіх форм спільного підприємництва, які існують в сучасному суспільстві (від роботи магазинів до співпраці в усіх гілках влади і виховання дітей). Завдяки наявності соціального капіталу індивіди розширюють свої можливості і здібності, дотримуючись правил співпраці, які хоча і обмежують їх свободу вибору, проте дозволяють вступати у взаємодію з іншими індивідами і координувати свої дії. Соціальні цінності – такі як чесність, взаємність, дотримання зобов'язань – не є

предметом вибору, в бізнесі, політиці вони мають відчутну вартість в грошовому вимірі і допомагають індивідам і групам, які їх дотримуються, досягати спільної мети, приносячи значні дивіденди.

Лібералізація людських стосунків і крайній індивідуалізм, який характерний для західної культури, веде до відірваності від суспільства. Спільність не утворюється щоразу, коли групі індивідів захочеться взаємодіяти між собою. Справжню спільність людей скріплюють цінності, норми, традиції на основі яких вони (індивіди) можуть співіснувати, визначаючи цілі подальшої життєдіяльності. Чим глибше закладені ці цінності, тим сильнішим є почуття спільності. Проте для значної кількості індивідів обмеження особистої свободи заради приналежності до певної соціальної групи не вважається необхідним. В міру того, як люди звільняються від традиційних зв'язків (наприклад, подружніх, сімейних, сусідських, робочих чи церковних), вони думають, що зможуть зберегти соціальне спілкування за допомогою тих зв'язків, які вони самі для себе визначають. Однак таке спілкування за вибором, здійснюване за власним бажанням, породжує в них почуття самотності і дезорієнтації, туги за більш глибокими і постійними стосунками з іншими людьми. Цей феномен відчуження детально проаналізував у своїй праці Е. Фромм «Втеча від свободи» [6].

Соціальний капітал, за визначенням Ф. Фукуями, можна визначити як «набір неформальних цінностей чи норм, які поділяються членами групи і які роблять можливим співпрацю всередині цієї групи» [7, 9-10]. Стрижнем соціального капіталу виступає довіра, яка робить роботу колективу, групи чи організації більш ефективною. Соціальний капітал надає переваги індивідам, які поширюються далеко за межі економічної сфери. Він є необхідною умовою створення здорового громадянського суспільства, яке включатиме різноманітні групи і об'єднання (гуртки, клуби, добровільні неприбуткові організації, спортивні секції, асоціації тощо), що виступають єдиною ланкою між сім'єю і державою. Соціальний капітал дозволяє різноманітним групам та індивідам всередині неоднорідного суспільства об'єднуватися для захисту своїх інтересів, які можуть нехтуватися державними чиновниками чи могутньою тоталітарною державою.

Один з головних теоретиків соціального капіталу французький аристократ Алексіс де Токвіль в своїй праці «Демократія в Америці» відмітив, що Америка різко відрізняється від його рідної Франції тим, що «володіє багатим «мистецтвом об'єднуватися», тобто населення Америки звикло для різних цілей – як для буденних, так і для серйозних – об'єднуватися в добровільні асоціації» [7, 21]. Приклад, який може підтвердити думку А. Токвіля про «мистецтво об'єднуватися» і формувати соціальні норми поведінки, наводить Ф. Фукуяма у праці «Великий Розрив». Його увагу привернула ситуація, яка нагадувала своєрідний ритуал: щоранку в години пік в певному місці біля ресторану утворювалася черга людей, які сідали по двоє-троє в машини, що зупинялися. Машини зупинялися майже всі добровільно, а пасажери водіям машин були не знайомі. Увечері цей ритуал відбувався у зворотному порядку. Ф. Фукуяма зазначає: «машини, повні незнайомих, повертаються із міського центру і висаджують своїх пасажирів, так, щоб вони могли сісти на свої власні засоби пересування і добратися додому» [7, с. 135]. Пояснення цього феномену криється у прийнятті урядом правила «великого завантаження автомобілів», яке означає, що в години пік кожна машина повинна мати як мінімум трьох пасажирів. Цих пасажирів стали називати «грузиками». «Грузики» виробили за тривалий час свій набір правил, які не можуть порушувати ні власники автомобілів, ні їх пасажери. До таких неформальних, негласних правил належали: не порушувати черговість завантаження, пасажери вправі відмовитися сісти в конкретну машину, ніхто не залишав жінку в черзі одну, куріння і пропонування грошей заборонені, етикет вимагав вести розмови на нейтральні теми, до заборонених тем відносилися секс, релігія і політика. За багатолітню історію (з 1973 р.) було всього два кримінальних випадки. «Грузики», по суті, створили соціальний капітал. «Вони виробили, – як зазначає Ф. Фукуяма, – правила кооперації, які дозволяють їм добратися до роботи набагато швидше» [7, 136]. Особливий

інтерес до культури «грузиків» полягає в тому, що вона не була спеціально ким-небудь створена. Ні державна бюрократія, ні історична традиція, ні харизматичний лідер не встановили їм правил, де зустрічатися і як себе вести. Все це з'явилося із простого бажання людей добратися до роботи швидше, не порушуючи обмежень, які були встановлені урядом. Ф. Фукуяма підкреслює, що практика «грузиків» не могла з'явитися будь-де. Він підкреслює: «В примісті Вашингтону є багато районів, в яких виникнення порядку такого типу дуже мало ймовірно. Деякі райони надто небезпечні для того, щоб люди чекали на вулиці; в інших – населення надто плинне, а мешканці в культурному відношенні різноманітні, щоб дійти згоди стосовно правил. «Грузики» проявляють готовність сісти в машину зовсім незнайомої людини, готовність довіряти їй, тому що, за словами одного із учасників: «Це державні службовці... Вони безпечні» [7, 136].

Соціальний капітал не є рідкісним культурним феноменом, який передається із покоління в покоління і якщо одного разу його втратили, то вже неможливо його відновити. Соціальний капітал створюється людьми в їх повсякденному житті, він створювався в традиційних суспільствах, він створюється і тепер щоденно в сучасному постіндустріальному суспільстві індивідами, організаціями та ін. об'єднаннями людей. «Більше того, – зазначає Ф. Фукуяма, – значення соціального капіталу росте по мірі розвитку технології, скорочення структур управління корпораціями, а мережі (*соціальні*. – *О.Т.*) заміняють ієрархію як спосіб структурування ділових відносин» [7, 137].

Про цікавий досвід об'єднання сучасних американців повідомила журналістка програми «Вікно в Америку» М. Гонгадзе в ефірі новин 10.03.2011 р., наголосивши, що все більше американців обладнують своє житло екологічно чистими джерелами енергії. Проте встановити, наприклад, сонячні батареї – справа дорога. Саме тому чимало бажаючих перейти на енергію Сонця почали об'єднуватися, що дозволяє суттєво знизити ціну на необхідне устаткування. Один із перших таких кооперативів, що згуртував 75 родин, був організований в історичному районі американської столиці – Маунт Плезант – з ініціативи його мешканців. Кооператив був заснований у 2006-му році, коли два сусіди задумали встановити на дахах своїх будинків сонячні батареї. Вони зіштовхнулися зі складним і дорогим процесом та закликали приєднатися інших сусідів. Спільно члени кооперативу змогли отримати знижки на сонячні батареї та допомогли один одному розібратися із заплутаним процесом отримання часткового відшкодування з федерального бюджету. Урядова програма допомогла їм знизити ціну щонайменше вдвічі. Рахунки за електроенергію членів кооперативу зараз є втричі меншими, ніж раніше. До того ж, якщо система сонячних батарей генерує більше електроенергії, ніж її використовують власники, місцеві електричні компанії зараховують це при сплаті майбутніх рахунків. Отже, економлячи електроенергію влітку, можна оплатити свої витрати взимку. Члени кооперативу розповідаючи іншим про альтернативне джерело енергії, яке вони встановили, заохочують це робити інших людей. Нещодавно була створена організація «Мережа енергії громад», яка допомагає мешканцям інших районів долучитися до програм зі встановлення сонячних батарей. Члени кооперативу також змогли пролобіювати зміни у місцевому законодавстві, що сприяють поширенню використання сонячних батарей у житлових районах [2].

Таким чином, американська демократія і її система управління успішно працюють саме тому, що американці успішно формували в минулому і сьогодні, а також продовжують формувати асоціації – як для громадянських, так і для політичних цілей. Ця здатність самоорганізовуватися, по суті, означає не тільки те, що держава не повинна нав'язувати ієрархічну форму організації, а й те, що громадянські асоціації виступають важливою школою самоуправління, яка дає досвід спільних, координованих дій і може бути використана у суспільному житті.

Систематичне вивчення того, як соціальний капітал може виникнути спонтанно, незалежно від дій влади є одним із значних інтелектуальних досягнень кінця ХХ – початку ХХІ ст. Австрійський економіст і філософ, лауреат Нобелівської премії (1974 р.)

Фрідріх фон Хайек першим запропонував програму вивчення «розгорнутого порядку людської кооперації», тобто загальної суми всіх правил, норм, цінностей і прийнятих зразків поведінки, які дозволяють індивідам співпрацювати в сучасному постіндустріальному суспільстві [8]. Норми, що виникли спонтанно, зазвичай бувають неформальними. Вони не фіксуються в письмовій формі і не публікуються, в той час як норми і правила, створені ієрархічними джерелами влади, переважно приймають форму писаних законів, конституцій, кодексів, священних текстів.

«Великий Розрив» як феномен ХХ–ХХІ ст.ст., на який звернув увагу Ф. Фукуяма, характеризується зростаючим рівнем злочинності і соціальної дезорганізації, занепадом сім'ї і родинних стосунків, як джерела соціальної згуртованості, і зниженням рівня довіри. Починаючи з 60-х років всі перераховані зміни стали відбуватися в більшості індустріально розвинених країн з високим рівнем динаміки розвитку. Загальними причинами Великого Розриву послужили нерівність у доходах, недосконалість державного регулювання і соціального забезпечення, різке зростання кількості молодого населення, урбанізація, включення жінки до трудових ресурсів, занепад релігійності, пріоритет індивідуалістських інтересів по відношенню до суспільних зобов'язань. Проте всі це є наслідком головної причини, яка полягає у загальній зміні природи праці при переході суспільства від економіки індустріальної епохи до економіки постіндустріальної, інформаційної.

Зростання значення соціального капіталу особливо помітне при переході від виробництва, заснованого на низькому рівні довіри, до виробництва, яке засноване на високій мірі довіри. Перехід від тейлорівської ієрархічної організації, яка була ефективною і, можливо, єдиним способом координації діяльності низькокваліфікованої робочої сили в індустріальній промисловості, до горизонтальної або мережевої передбачає перехід функцій координації від формальних бюрократичних правил до неформальних соціальних норм. У горизонтальній або мережевій організації влада не зникає, вона трансформується таким чином, що дозволяє існувати самоорганізації і самоуправлінню. В такій організації функції, які раніше були закріплені за менеджерами середнього рівня, передаються кваліфікованим робітникам, які самостійно здійснюють контроль і управління за виробництвом та його якістю. За таких умов персонал повинен бути висококваліфікованим і відповідно підготовлений до того, щоб бути в змозі взяти на себе управління, а також відповідальність за стан речей. Необхідне почуття високої відповідальності, щоб використовувати надану владу для загальних інтересів, а не особистих. Така передача влади не може бути здійснена там, де стосунки між виконавцями і керівництвом носять напружений характер, де низький рівень довіри, а отже, соціального капіталу.

Висновки. В посткомуністичних суспільствах недержавні соціальні мережі, які є альтернативними по відношенню до держави, тривалий час репресувалися і не набули характеру самовідтворюваних соціальних традицій. Ключем до розвитку соціального капіталу і асоціального капіталу виступає соціальний інститут держави. Проблеми соціальних спільнот, добровільних організацій і відновлення комунітарних цінностей повинні стати частиною цілеспрямованої державної політики. Проте держава не повинна монополізувати цю сферу, бо монополізація є однією із найбільших загроз соціальному капіталу.

Отже, без соціального капіталу не може бути громадянського суспільства, а без громадянського суспільства не може бути ефективно працюючої, дієвої демократії.

Література

1. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – С. 61–135.
2. Голос Америки. – 10.03.2011. – Интернет ресурс: <http://www.voanews.com/ukrainian/news/usa/Solar-homes-115740799.html>
3. Маркс К. Речь на юбилее «The People's Paper» / К.Маркс // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения, 2-ое изд. – Т. 12. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1958. – С. 3–5.

4. Патнам Р.Д. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р.Д. Патнам. – К.: Основи. – 2001. – 302 с.
5. Токвиль Алексис де. Демократія в Америці / Алексис де Токвиль: Пер. с франц. / Предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.
6. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм: Пер. с англ./ Общ. ред. и послесл. П.С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1989. – 272 с.
7. Фукуяма Ф. Великий Разрыв / Ф. Фукуяма; Пер. с англ. под общ. ред. А.В. Александровой. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 474 с.
8. Хайек Ф.А Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Фридрих Август фон Хайек. – Пер. с англ. – М.: Изд-во „Новости“ при участии изд-ва «Catalaxu», 1992. – 304 с.
9. Хто є хто в європейській та американській політичній науці: Малий політологічний словник / Б. Кухта, А. Романюк, М. Поліщук; За ред. Б. Кухти. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с.

Аннотация. Терешкун О.Ф. Социальный капитал и постиндустриальное развитие общества: теоретико-методологический анализ.

В статье рассматриваются последствия развития науки, техники, технологических инноваций и их влияние на современное общество, его социальные нормы, а также значение социальных факторов, в частности социального капитала, в построении постиндустриального общества, акцентируется внимание на влиянии социального капитала на экономику, право, культуру и политику современного общества.

Ключевые слова: *социальный капитал, доверие, постиндустриальное общество, информационное общество, моральные ценности, социальные нормы, индустриализация, демократия, либерализм.*

Summary. Tereshkun O.F. Social capital and postindustrial society development: theoretical and methodological analysis.

The article considers the impact of technology and technological innovation on contemporary society, its social norms and values of social factors, including social capital development in post-industrial society emphasized the significance and relevance of social capital on the economy, law, culture and politics of modern society.

Key words: *social capital, trust, postindustrial society, information society, moral values, social norms, industrialization, democracy, liberalism.*

Надійшла до редколегії 27.07.2011 р.

УДК 316.356.2 (058.8)

З.В. Шевченко

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ШЛЮБ» ТА «РОДИНА»

У статті досліджуються соціокультурні виміри еволюції шлюбно-сімейних відносин та встановлюється діахронічний зв'язок між поняттями «шлюб» і «родина»; представлено їх компаративний аналіз та проєкції на сучасні реалії.

Ключові слова: *шлюб, родина, проміскуїтет, ендогамія, екзогамія, матриархальний шлюб, патриархальний шлюб, одностатевий шлюб.*

Відповідь на питання про співвідношення понять «шлюб» та «родина», на перший погляд, може здатися очевидною і простою. Ототожнення цих понять є найпоширенішою помилкою на сьогодні. Як правило, шлюб вважається родиною, а родина за відсутності шлюбних відносин розглядається не тільки як неповна, але й неповноцінна. Окрім того, актуальність означеної проблематики посилюється існуванням у сучасному соціальному просторі альтернатив шлюбно-сімейним відносинам, наприклад, конкубітату або тривалих гомосексуальних стосунків з одним партнером, які теж визначаються поняттями шлюбу та родини.

Метою даної статті є діахронічний розгляд понять шлюбу та родини, їх